

XVIII əsr Azərbaycan lirikasında erkən realizmi səciyyələndirən bədii təsvir vasitələri (bədii təyinlər əsasında)

Fidan Əlizadə

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: piriyeva.fidan@inbox.ru

Annotasiya. XVIII əsr Azərbaycan lirikasının poetik sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi poeziyamızın inkişafında mühüm mərhələ olan erkən realizmin ilkin əlamətlərinin formalaşmasında ədəbiyyata gələn yeni mövzu və motivlərlə, yeni yanaşma və baxış bucağının yaranması ilə yanaşı, bütün bunların fərqli təqdiminin də xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Sözügedən yüzilliyin Azərbaycan lirikasında erkən realizmin əsas əlamətlərindən olan divan şeiri ilə realizm arasındakı keçid funksiyasını dövrün ədəbi örnəklərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin təhlili zamanı açıq-aydın görürük. Şeir sənətində ən çox müraciət olunan və sözün bədii yükünü artıran təsvir vasitələrindən biri də klassik poetikada tosif adlanan bədii təyinlərdir. Məqalədə XVIII əsr Azərbaycan lirikasında erkən realizmi səciyyələndirən bədii təyinlər incələnməmişdir.

XVIII əsr Azərbaycan lirikasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri müəyyən tədqiqatlarda (məsələn: Araz Dadaşzadə. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. 1980) öyrənilsə də, məhz erkən realizmin reallığını təsdiqləyən poetik fiqurlar (daha konkret: bədii təyinlər) ilk dəfə bu tədqiqatda öyrənilir.

Tədqiqat zamanı bədii mətnlər üzərində iş aparılmış, hermenevtik və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: lirika, poetik ifadə, sənətkarlıq, bədii təyin, rəmz, tosif, ənənə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 03.05.2023; qəbul edilib – 17.05.2023

Artistic descriptive means characterizing early realism in 18th century Azerbaijan lyrics (based on epithets)

Fidan Alizade

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: piriyeva.fidan@inbox.ru

Abstract. The study of the peculiarities of the poetic art of lyricism in Azerbaijan in the 18th century, along with the formation of the initial signs of early realism in our poetry, which represents a significant stage in the development of our literature, also served as the emergence of new themes and motifs in literature, the significance of a new representation of their differences. We clearly see the function of transition between divan poetry and realism, which are the main signs of early realism in the Azerbaijani lyricism of the mentioned century during the analysis of artistic features of literary samples of the period. One of the descriptive means that are most used in the art of poetry and increase the artistic meaning of the word, is the artistic definitions called *tosif* in classical

poetics. In the article, the artistic definitions characterizing the early realism in the 18th century Azerbaijani lyrics are elaborated.

Although characteristics of mastery of 18th century Azerbaijani lyrics have been studied in the past (e.g., Araz Dadashzade, 18th century Azerbaijani lyrics, 1980), this is the first study to examine the poetic figures confirming the reality of early realism (more specifically: epithets).

During the research, work was carried out on literary texts, hermeneutic and historical-comparative methods were used.

Keywords: lyrics, poetic description, mastery, epithets, sign, toşif, tradition

Article history: received – 03.05.2023; accepted – 17.05.2023

Giriş / Introduction

XVIII əsr lirikasını səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətlər, ən əsası isə təfəkkürdə yaranmış dəyişiklik, ətraf aləmə, baş verən hadisə və olaylara, siyasi-ictimai və sosial duruma əvvəlki dövrlərlə müqayisədə nisbətən tənqidi münasibət, təbiət hadisələrinin ictimai yöndən mənalandırılması, ictimai həyatla assosiasiya edilməsi, insanda oyatdığı fərqli duyğular, didaktikanın öz yerini tədricən satirik yanaşmaya güzəştə getməsi və s. “*sözlərin yeri dar, fikirlərin yeri geniş olan*” [12, s.72] lirik janrlarda söz ustalarının poetika sənətinin incəliklərindən bəhrələnməsində də özünü açıq-aydın göstərirdi.

XVIII əsr Azərbaycan lirikasının poetik sənətkarlığından danışarkən öncə qeyd etmək ki, şeirə və sənətə klassik baxış, “*şeir və qafiyə quraşdırmaq həvəsi hələ şairlik istedadı deyildir*” [3, s.27] fikri bu dövrdə də əsas meyar idi. Yəni sözügedən yüzillikdə də sənətə və sənətkarlığa qarşı münasibətdə XVI əsrin dahiyənə söz ustası Məhəmməd Füzulinin “*mənada rənz, kəlamda müəmma*” [8, s.22] kimi ifadə etdiyi ədəbi prinsip dəbdə idi. Çünki ənənənin güclü olduğu, nəzirə, təxmis (təşdir, təsdis) yazmaq ustalığı hesab edildiyi, eyni mövzulara müraciətin “*şairlər qatarına qatılmaq*” kimi qəbul edildiyi bir dövrdə fərqlənməyin ən önəmli və bəlkə də yeganə meyarı “*yazı forması, işlədilən bənzətmələrin, obrazların nadirliyi, poetik ifadənin gözəlliyi, hisslərin təsirliyi, səmimiyyəti*” [5, s.52] idi.

Əsas hissə / Main part

Akademik İsa Həbibbəylinin “XVIII əsr Azərbaycan realist şeirinin proloqudur” [7] müddəası poeziyanın məzmunu ilə bərabər, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə də aiddir. Dövrün erkən realizm nöqtəyi-nəzərindən səciyyəvi ədəbi örnəklərində poetik sənətkarlıq baxımından iki tendensiya özünü göstərir: a) **ənənədən gələn klassik obrazların yeni düşüncə tərzinə xidməti** və b) **yeni baxışın, fərqli fikir və təfəkkürün doğurduğu orijinal təsvir və ifadə**. Ədalət naminə demək lazımdır ki, məhz XVIII əsrdə bu iki qol paralel şəkildə, bərabər addımlamış, necə deyərlər, atbaşı getmişdir.

Ənənədən gələn klassik obrazların yeni düşüncə tərzinə xidmətini araşdırarkən maraqlı məqamla qarşılaşırıq. Neosufizmin yalnız bir poetika və yaradıcılıq konsepsiyası deyil, eyni zamanda bir fəlsəfi-psixoloji konsepsiya olduğunu elmi şəkildə əsaslandırarkən təxminən anoloji prosesi “*obrazlarla geri dönmə*” adlandıran professor Tahirə Məmməd yazır: “*Neosufizm ilk baxışda anlayışlardan daha çox obrazlarla geri dönmədir. Əslində, yaddaş qatında yerləşən kodları obrazlarla oyatdığı üçün psixoloji baxımdan rahat bir dönüşdür. Lakin ənənəvi obrazların çoxluğu, onların ilkin funksiyasının daşıyıcısı olmaqla bərabər, yeni dövrün vəzifələri ilə yüklənərək bir müstəviyə yığılması anlayışları da oyadır...*” [9, s.11] Prinsip etibarilə erkən realizm

mərhələsindəki ədəbi örnəklərdə yer almış ənənədən gələn klassik obrazlara da şamil edə biləcəyimiz bu ədəbi hadisə zamanı həmin obraz və anlayışlara yeni məna çalarlarının, bəzən isə hətta fərqli anlamların da qatıldığını görürük.

Klassik Şərq poetika traktatlarında “tosif”, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında “vəsf”, Avropa və rus nəzəriyyə kitablarında yunan dilindən tərcümədə “əlavə” anlamına gələn “epitet” adlandırılan bədii təyinlər şeir sənətində ən geniş istifadə olunan və fikrin emosionallığını, təsir gücünü artırmaq, obyekt haqqında daha dəqiq, ətraflı təsvir yaratmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən, zahirən bəsit görünsə də, bəzən silsilə tərkiblərlə ifadə olunan və olduqca mürəkkəb məna çalarlarını ehtiva edən təsvir vasitələrindəndir. Bu xüsusiyyətinə görə, bədii təyinləri sözə sarıyan bəzəkli, lakin eyni zamanda da şəffaf örtüyə bənzədirlər [13, s.83].

*O qaş ilə gözün axır **könül** sirrini faş etdi,
Xətədir **qan** işi dutmaq **yaman** yoldaş arasında.* [1, s.73]

Nişat Şirvani könül sirrini, yəni eşqinin faş olmasında sevgilisinin qaş və gözünü günahlandırır. Və bu səbəbdən sevgilinin qaş və gözünü “yaman yoldaş” ilə qarşılaşdırır. Şair bəndin birinci misrasındakı durumun izahını ikinci misrada aforizmə çevrilmiş fikirlə verir və məzmunu ictimai motiv qatır, diqqəti sirr saxlamağın, dostu ələ verməməyin, sədaqətin insan münasibətlərindəki önəmi üzərinə çevirir, yamanlığı tənqid edərək “yaxşı yoldaş” olmağın yolunu göstərir.

Burada eşqin “qan işi” ilə qiyaşlandığını da görürük. Tosif “*vasitəsilə yazıçı təsvir etdiyi hadisənin elə cəhətini nəzərə çatdırır ki, bunu bilmək oxucu üçün çox vacibdir*” [6, s.73]. Yuxarıdakı beytdə “sirr”, “iş”, “yoldaş” sözlərinin bədii təyinləri yerində işlədilər “könül”, “qan”, “yaman” sözləri də oxucunun diqqətini cəlb edir, şairin nə demək istədiyini, söhbətin məhz nədən getdiyini aydınlaşdırır.

Bədii təyinlər bəzən yeni, tamamilə orijinal bir obraz da yarada bilir.

*Gövhəri-nəzmi, Nişat, eyləmə hər yerdə sərf,
Bir belə bazarda kim ona qiymət verir?* [1, s.198]

Şair bir beytdə yaşadığı dövrün ədəbi mühitinin real mənzərəsini yarada bilmişdir. Yeri gəlmişkən, maraqlı bir fikri xatırlamaq yerinə düşərdi. Divan ədəbiyyatı araşdırmaçısı Cihan Okuyucu deyir ki, “...divan şairinin əsl diqqəti beytdədir. O, bütündən daha çox parça gözəlliyinə əhəmiyyət verir və adətən hər beyti ayrı bir əsər kimi inşa edir” [11, s.169]. Söz sənətkarları sözə dəyərinə qiymət verilməməsindən bütün dövrlərdə şikayət etmişlər. Lakin daha əvvəlki yüzilliklərdə bu bir poetik dəb halını almışdırsa, XVIII əsrdə reallığın ifadəsi idi. Bu da təbii ki, hər şeydən əvvəl həmin dövrdə dövlətçiliyin zəifləməsi, bir-biri ilə çox vaxt düşmənçilik edən və məhz bu səbəbdən də gücünü itirən xırda xanlıqların yaranması, həm də şeirə-sənətə önəm verən və sözün həqiqi mənasında “şairlər ordusunun” toplandığı və himayə edildiyi, böyük bəxşislər müqabilində sifarişli əsərlərin yazıldığı saray ədəbi mühitinin sarsılması nəticəsi idi. Nişat Şirvani yuxarıdakı beytdə bazarda (dünyada, konkret olaraq isə yaşadığı mühitdə) söz-nəzm gövhərinə qiymət verilmədiyindən danışır və özünə tövsiyə edir ki, bu qiymətli gövhəri hər yerdə sərf etmə. “Gövhəri-nəzm” birləşməsində “nəzm” sözü “gövhər” kəlməsini bədii cəhətdən təyin edir və beytin əsas məna yükünü daşıyır. Əgər “nəzm” sözünü hər hansı başqa bir sözlə əvəz etsək, şairin fikri və qayəsi də tamamilə dəyişər. Məsələn, gövhəri-hüsn (gözəllik, surət), gövhəri-qəltan (yumru, girdə, dəyirmi), gövhəri-mey (şərab), gövhəri-əşk (göz yaşı), gövhəri-sirab (sulu, tərəvətli, dolğun), gövhəri-məqsud (məqsəd, arzu, istək, niyyət) və s. Göründüyü kimi, “gövhər” sözünə artırılan və onun bədii təyini yerində işlənən müxtəlif leksik vahidlər ona tamamilə fərqli anlamlar yükləmişdir.

Bu nümunələr bədii təyinlərin dildə, xüsusilə də bədii sənətdə əhəmiyyətinin dərk edilməsinin əyani sübutudur.

Ənənəvi poetik obraz və ifadələrin dövrün ədəbi tələblərinə uyğunlaşdırılaraq zamanın qüsurlarının tənqidində bir priyom, bədii fənd kimi işlədilməsini Ağa Məsih Şirvaninin “Qalmışdır” rədifli müxəmməsində də görürük:

*Dila, etmə təvəqqe rastguluq qanda qalmışdır?
Qərinə özgədir, onlar keçən dövrandə qalmışdır.
...Həvali kimsələr bəhri-həramə misli yelkəndir,
Nə yan olsa çəkər məllah, nəfsin kəştisi təndir.
Dolanır dövri-zülmət sahili-insafdan gendir,
Nə fərq edən həlali dari-dünyada qalmışdır.
Nə xofı-axirət xəlx içrə bir insanda qalmışdır. [1, s.241]*

Şair klassik poeziyada insanın ən yaxın həmdəmi, sirdaşı hesab olunan və tez-tez bədii xitab yerində işlənən, müraciət edilən könlünə, qəlbinə üz tutaraq deyir ki, ey ürək, bu dövrandə doğru insanlar arama, onlar keçmiş zamanlarda qalmışdır; arzusu, həvəsi çox olan kəslər haram dənizində yelkən kimidirlər, dənizçi onları hansı səmtə istəsə, çəkə bilər, çünki nəfsin gəməsi təndir, yəni nəfsi bədən idarə edir. İnsaf sahilindən uzaq olan zülmət kimi qaranlıq bir zaman dövrü edir (qaranlıq dövrdə yaşayırıq), dünya evində halal-harama fərq qoyan bir kimsə qalmamışdır, heç kimdə axirət xofu yoxdur. Sonrakı misralarda da şair, sədaq oxu, əgri qılınc, saf tiynət, ünəs əhli, zükür əqsamı, tövri-adəmiyyət kimi birləşmələrdə müxtəlif məzmunlu bədii təyinlərdən istifadə edərək dövründə ədalətin, doğruluğun qalmamasından şikayətlənir.

XVIII əsr Azərbaycan lirikasında realist təsvirin gerçəkləşməsinə və inkişafına xidmət edən bədii təyinlər əsasən obyekt müəyyənləşdirmək, onun təsvirini dəqiqləşdirmək, dəyərini, keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə edilmişdir.

Dövrün poeziyasında qadının zahiri gözəlliyinin incəliklərinə qədər real təsviri erkən realizmin yaranmasının ən bariz əlamətlərindən biridir. Professor Tahirə Məmməd Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığında gerçəkliyin inikasından danışarkən sadaladığı əsas prinsiplər sırasında məhz “*aşiq-məşuq modelində gözəlin reallaşması, qadının barokko heykəlləri və rokoko rəsmləri kimi vücut formalarına uyğun bir biçimdə təqdimi*” ni [10, s.214] göstərir. Bu tablunun mükəmməl alınmasında bədii təyinlərin rolu əvəzsizdir. Dövrün şairləri qadın gözəlliyinin canlı obrazını yaradarkən türfə nigar, güli-xəndan (açılmış gül), güli-gülşən (güllük, çəmənlük gülü), büti-ziba, məhi-taban, (parlaq, parıldayan, işıqlı ay), afəti-dövrən, məhi-pakizə (təmiz, pak, ləkəsiz ay), tazə nihal (yeni boy atmış gənc ağac), çeşmi-siyəh, müəttər qönçeyi-bağı-cinan (cənnət bağının ətirli qönçəsi), tutiyi-şəkkərzəban (şirindilli tuti), güli-tər, türfə rüxsar (gözəllikdə misli-bərabəri olmayan üz, çöhrə), nafeyi-sərbəstə (başıbağlı, örtülü, gizli müşk), büti-ziba, dar gərdən, hündür qamət, gözəl boyun kimi bədii təyinlərdən geniş istifadə etmişlər.

*Bu nə qaşdır, bu nə göz, ey təbi pakizə xisal!
Nə gözəl qamətü bala, nə əcəb hüsnü camal!
Bu nə simin tənə-mövzün, qədi bir tazə nihal!
Bu nə dişdir, nə gülüşdür, bu nə rüxsareyi-al!.. [1, s.242]*

Gördüyümüz kimi, şair gözəlin rəsmini çəkmək üçün söz palitrasından ən parlaq rəngləri seçərək canlı bir obraz yarada bilmişdir.

Məlumdur ki, daha öncəki əsrlərdə şairlər əsasən özlərindən bir neçə yüz il əvvəl yaşamış hakim və hökmdarların obrazlarına müraciət edir, öz əsərlərində onları bədii surət kimi işləyir və

müasirləri olduqları güc sahiblərinə birbaşa deyə bilmədiklərini uzun illərin bu başından onlara söyləyirdilər. Məsələn, Nizami Gəncəvi Harun ər-Rəşid, Adil Nuşirəvan, Sultan Səncər və başqaları kimi hökmdarları əsərlərində bədii obraz kimi canlandırmış və dövrünün sultanlarında tənqid etmək istədiyi cəhətləri bu obrazların iştirak etdiyi illüstrativ hekayələrdə dilə gətirmişdir. XVIII əsrdə isə artıq şairlərin çağdaşları olan hakimlərin real obrazları yaradılır, onların xoşagəlməz əməlləri açıq tənqid olunur və təbii ki, bu ədəbi əsərlərin canlı alınmasının və günümüzədək yaşamasının da başlıca səbəbi mövzunun gerçək həyatdan alınması, məzmunun reallığı əks etdirməsi olsa da, həmin bədii örnəklərin uzunömürlü olmasında sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır. XVIII əsr Azərbaycan lirikasının mövzu, ideya xüsusiyyətləri ilə yanaşı, poetik özəlliklərinin də öyrənilməsi baxımından yaradıcılığı zəngin material verən Ağa Məsih Şirvaninin aşağıdakı müxəmməsinə baxaq:

*Eşidin etdiyini Şahsevən Əhməd xanın,
Xahişi-zülmünü ol zalimü biimanın.
Yox imiş zərrəcə şanında mürüvvət anın,
Qıldığı aləmə cövrü sitəmin dünyanın,
Nə qədər olsa olur baisi nahəq qanın.*

*...Anda həm durmadı ol başı qara, nikbəti şum,
Oldu əndişeyi-nahəqlər ilə azimi-Rum,
Qıldı Xotkara bilavasitə ərzin məlum,
Bəxşişi-bihəd anın isminə oldu mərsum,
Şəhdən açıldı qapısı kərəmi-ehsanın. [1, s.242]*

Müəllif ilk beytdə xəni zalım və imansız sözləri ilə təyin edir və elə əvvəldən şeirin motiv və məzmunu bəlli olur. Şair Şahsevən Əhməd xanın xanlıq rütbəsinə necə və hansı yollarla gəlib çatmasından tutmuş bütün əməllərini açıq-aşkar, realist cizgilərlə nəql edir, Nadir şah, Rum Xotkarı, bəylər bəyi Əmiraslan, Sarı xan, İbrahim xan, Hacı xan, Səfərəli bəy, İbrahim Mirzə, Hacı Çələbi xan, Mirzə Məhəmməd xan, Məmmədrza xan kimi tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətindən danışır, Şirvan, Muğan, Dağıstan, Qumuq, Baki(1) (Badkubə), Quba (Qubba), Təbriz, Ağsu qalası, Talış, Gilan, Salyan, İlus, Ərəş, Ağdaş, Xançobanı, Səda, Lahıc, Houz, Qıssalı, Balakən, Şıxmüzəy kimi toponimlərin adlarını çəkir, həmin şəhərlərdə baş vermiş hadisələr, hətta döyüşlər zamanı edilən manevrləri belə detalları ilə təsvir edilir. Yer adlarının coğrafiyasına diqqət etsək, görürük ki, şair bütövlükdə ölkədə baş verən hadisələrə münasibətini bildirir, onları təhlil edir və dəyərləndirir. Professor Tahirə Məmməd doğru olaraq qeyd edir ki, tarixi şəxsiyyətlər və şairlərin müasirlərinin obrazlarının yaradılması, real məkanlara gerçək münasibət şeirə reallıq ab-havası gətirir [10, s.214].

Bütün təsvir edilənlər haqqında oxucuda ətraflı, dolğun təəssürat yaratmaq, onun diqqətini cəlb etmək üçün isə şair daha çox bədii təyinlərə (əsasən izafət tərkiibi daxilində) müraciət edir: rütbəyi-xub, xəyanət məktub(u), iqbalı-bəd, ləşkəri-say, başı qara, nikbəti şum (uğursuz, talesiz bəxt), əndişeyi-nahəqlər, bəxşişi-bihəd, kərəmi-ehsan, qədri-nəmək, bəxti-güdaz, dövrani-fələk, ruyi-siyah, əfvaci-sipah, əsbabi-ümur, rahi-xəyanət, müjdeyi-cəng, bəyi-bipərva, fəsli-xərməndə, şikəstə könül və s.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bədii təyinlərin işlənməsində bəzən inversiyadan da istifadə edilmiş, sənətkarlar "bədii təyinlə təyin olunanın yerini dəyişmiş və ifadə, səsləniş gözəlliyinə, eyni zamanda fikrin daha poetik çatdırılmasına nail olmuşlar. Məs; yaşmağı gülğün (güllü, gül rəngli yaşmaq), qəddi bəstə (bəstə boy) və s. Burada bir məqama diqqət etmək lazımdır. Dişləri inci, dəhanı püstə və s. kimi ifadələrdə iki məfhum iştirak edir, daha doğrusu müqayisə edilir, biri digərinə bənzədilir. Ona görə də, burada epitet deyil, mükəmməl təşbih yaradılmışdır. Yuxarıdakı

“gülğun” və “bəstə” sözləri isə *epitet* rolunda çıxış edərək təyin etdiyi obyektin müvafiq olaraq rənginin və əlamətinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət etmişdir” [2, s.91].

Zərifə Budaqova yazır ki, “*epitet – bədii təyin həm əşyaya, həm də hərəkətə aid ola bilər*” [4, s.131]. Məsələn, Xəstə Qasımın təşbih, bədii təyin, bədii xitab və bədii sualların zərgər dəqiqliyi ilə işləndiyi və klassik poetik ənənəni yeni mərhələyə daşımaq, transformasiya etmək kimi mühüm prosesin gözəl ifadəsi olan şeir parçasında hərəkətin mücərrəd də olsa, təyininin görürük: “nakam getdim” ifadəsi ilə şair həm öz iç dünyasını anlatmağa çalışır, həm də oxucunun hiss və duyğularına təsir edir, yadda qalan, iz buraxan daxili portret yaradır.

*Ay ağalar, nakam getdim dünyadan,
Yarəb, mənim xanimanı necola?
Gövhərtək sözlərim, bayatılarım,
Ləbi-şirin süxəndanım necola?* [1, s.269]

Bədii təyinin daha üstün növü *tənsiqüs-sifat*dır. Bəzən şair haqqında bəhs etdiyi hər hansı bir obyektə bir neçə bədii sifətlə səciyyələndirməyə ehtiyac duyur və bu məqsədlə bir necə təyini birlikdə işlədir.

*Tərifli gözəllər gəlhagəl oldu,
Yaşılı, zərbaflı, allı Sənəm, gəl!
Ovçunu görəndə maral baxışlı,
Ay üzü birçəkli, xallı Sənəm, gəl!
...Xəstə Qasım deyər: hənək hənəkli,
Ağ üzündə qoşa xallar bənəkli,
Ətlas nintənəli, ipək köynəkli,
Üstü başı tirmə şallı Sənəm, gəl!* [1, s.246]

XVIII əsr şairi Xəstə Qasım qadının zahiri gözəlliyi ilə yanaşı, daxili dünyasına da önəm verir, sevgilinin “işarə anlayan, dərmdən” olmasını arzulayır. Bədii təyinlər şeirin, lirik əsərin rəngləridir. Şairin bədii təxəyyülü nə qədər geniş və dərin olarsa, onun istifadə etdiyi rənglər də bir o qədər zəngin olar və əsərin rəngarəngliyi, çalarların müxtəlifliyi, məna qatları artar.

Nəticə / Conclusion

XVIII əsr Azərbaycan lirikasının poetik sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin, konkret olaraq bədii təyinlərin öyrənilməsi bir daha göstərir ki, dövrünün, zamanının ruhunu poeziyaya gətirərək yeni ədəbi-bədii zövqün formalaşmasına böyük töhfələr vermiş və Azərbaycan ədəbiyyatını yeni – erkən realizm mərhələsinə daşımış XVIII əsr lirikləri də klassik poeziyadan gələn ənənəvi poetika sənətini dövrün poetik tələblərinə uyğunlaşdırmış, bu çətin və məsuliyyətli missiyanı yerinə yetirməyi bacarmışlar.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr: [3 cildə]. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri (Tərtib edən Cahangir Qəhrəmanov). – Bakı: Şərq-Qərb, c.3, 2005.
2. Bədəlova, T. Məhcür Şirvaninin həyat və yaradıcılığı (Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Əlyazması hüququnda). – Gəncə, 2013.
3. Bualo. Poeziya sənəti (Tərcümə, müqəddimə və şərhlər Ə.Ağayev). – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1969.

4. Budaqova, Z. Məcəzlar sistemi (Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı (oçerklər). – Bakı: Elm, 1970.
5. Dadaşzadə, A. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. – Bakı: Elm, 1980.
6. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət (tərtib edən: Ə.Mirəhmədov). – Bakı: “Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB, 1998.
7. Həbibbəyli, İ. Erkən realizm dövrü. “525-ci qəzet”, 23 oktyabr 2017.
8. Füzuli, M. Əsərləri [6 cildə] III c. (tərtib ed. H.Araslı). – Bakı: Azərb. EA Nəşriyyatı, c.3, 1958.
9. Məmməd, T. Neosufizm: yaradıcılıq və nəzəriyyə. – Bakı: XAN, 2016.
10. Məmməd, Tahirə. Erkən realizm konsepsiyası və tətbiqi problemləri.//Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: inkişaf mərhələləri və problemləri: [2 cildə]. – Bakı: Elmin inkişafı fondu, c.1, 2018.
11. Okuyucu, Cihan. (2020). Divan Edebiyatı Estetiği. – İstanbul: Kapı yayınları.
12. Paşayev, M.C.; Xəlilov, P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. – Bakı: Maarif, 1972.
13. Якобсон, Р.О. Вопросы поэтики. Постскриптом к одноименной книге. (Р.Якобсон. Работы по поэтике). – Москва: Прогресс, 1987.

Средства художественного воплощения, характерные для лирики раннего реализма Азербайджана XVIII века

Фидан Ализаде

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: piriyeva.fidan@inbox.ru

Резюме. Изучение особенностей поэтического искусства лирики Азербайджана XVIII века, наряду с формированием в нашей поэзии начальных признаков раннего реализма, являющего собой значимый этап в развитии нашей литературы, послужило также возникновению новой точки зрения на приход в литературу новых тем и мотивов, важное значение нового представления их различий. При анализе характерных особенностей художественных образцов азербайджанской лирики этого столетия очевидна функция перехода от диванной поэзии к раннему реализму. Одним из художественных средств изображения в классической поэзии является наиболее часто используемый *тосиф*, который увеличивает художественную нагрузку слова. В статье детально характеризовано художественное назначение раннего реализма в лирике Азербайджана XVIII века.

Если в отдельных исследованиях и были изучены художественные особенности лирики Азербайджана XVIII века (например: Араз Дадашзаде. Лирика Азербайджана XVIII века. 1980), в этой работе впервые исследуются поэтические фигуры (художественные определения), являющие собой реальное подтверждение именно раннего реализма.

При исследовании автор обращался к художественным текстам; были применены герменевтический и историко-сопоставительный методы.

Ключевые слова: лирика, поэтическое выражение, искусный, художественное назначение, образ, тосиф, традиция